

BOZOR MUNOSABATLARI TIZIMIDA ISTE'MOL VA JAMG'ARMANING MAZMUNI VA O'ZARO BOG'LIQLIGI

Toshkent kimyo-texnologiyalar instituti talabasi

Rustamova Sevara Shuhratovna

PhD katta o'qituvchi Mo'minova Dildora Dilshodovna

ANNOTATSIYA

Bozor iqtisodiyoti tizimida iste'mol va jamg'arma nafaqat aholi turmush darajasini, balki mamlakatning investitsion salohiyatini belgilovchi asosiy makroiqtisodiy indikatorlar hisoblanadi. Iste'mol jarayoni joriy hayotiy ehtiyojlarni qondirishga yo'naltirilsa, jamg'arma kelajakdagi iste'mol va ishlab chiqarishni kengaytirish uchun asos bo'lib xizmat qiladi. Ushbu ikki element o'rtasidagi bog'liqlik daromadning taqsimlanish xususiyatiga tayanadi va iqtisodiy muvozanatni ta'minlashda muhim o'rin tutadi.

ANNOTATION

In the market economy system, consumption and savings are not only indicators of the population's standard of living, but also key macroeconomic indicators that determine the country's investment potential. While the consumption process is aimed at satisfying current vital needs, savings serve as a basis for future consumption and the expansion of production. The relationship between these two elements relies on the nature of income distribution and plays an important role in ensuring economic equilibrium.

АННОТАЦИЯ

В системе рыночной экономики потребление и сбережения являются не только показателями уровня жизни населения, но и ключевыми

макроэкономическими индикаторами, определяющими инвестиционный потенциал страны. Если процесс потребления направлен на удовлетворение текущих жизненных потребностей, то сбережения служат основой для будущего потребления и расширения производства. Взаимосвязь между этими двумя элементами опирается на характер распределения доходов и играет важную роль в обеспечении экономического равновесия.

Kalit so'zlar: Yalpi ichki mahsulot (YIM), sof ichki mahsulot, milliy daromad, amortizatsiya, iste'mol, unumli iste'mol, shaxsiy iste'mol, moddiy iste'mol, nomoddiy iste'mol, jamg'arma, kechiktirilgan iste'mol, daromad, ixtiyoriy daromad, investitsiya, talab, ishlab chiqarish, soliqlar, foiz stavkasi, iste'mol funksiyasi, jamg'arma funksiyasi.

Keywords: Gross domestic product (GDP), net domestic product, national income, depreciation, consumption, productive consumption, personal consumption, material consumption, non-material consumption, savings, deferred consumption, income, disposable income, investment, demand, production, taxes, interest rate, consumption function, saving function.

Ключевые слова: Валовой внутренний продукт (ВВП), чистый внутренний продукт, национальный доход, амортизация, потребление, производственное потребление, личное потребление, материальное потребление, нематериальное потребление, сбережения, отложенное потребление, доход, располагаемый доход, инвестиции, спрос, производство, налоги, процентная ставка, функция потребления, функция сбережений.

KIRISH

Milliy iqtisodiyotda yaratilgan yalpi ichki mahsulotdan (YIM) bir qismi ishlab chiqarish va xizmat ko'rsatish jarayonida foydalanilgan asosiy vositalarning eskirgan qismini qoplash uchun ajratiladi. Bu ajratmalar amortizatsiya deb ataladi

va ular asosiy vositalarni qayta tiklashga xizmat qiladi. YIMning qolgan qismi esa sof ichki mahsulotni tashkil etadi. Ya'ni, bu yangidan yaratilgan qiymat bo'lib, mahsulot sotilgandan keyin uning puldagi ifodasi milliy daromad hisoblanadi. Milliy daromad iste'mol va jamg'arish uchun ishlatiladi.

Moddiy iste'mol — bu oziq-ovqat, kiyim-kechak, uy-joy va boshqa buyumlar kabi moddiy ne'matlardan foydalanishdir.

Nomoddiy iste'mol esa bilim olish, musiqa tinglash, sog'liqni tiklash yoki turli xizmatlardan foydalanish kabi nomoddiy ne'mat va xizmatlarni o'z ichiga oladi.

Shuningdek, iste'mol yakka tartibda yoki jamoa bo'lib amalga oshirilishi mumkin. Yakka tartibdagi iste'mol — bu alohida shaxsning o'ziga tegishli ne'matlardan foydalanishi. Jamoaviy iste'mol esa bir guruh odamlarning ne'matlardan birgalikda foydalanishini anglatadi. Masalan, jamoat transportidan foydalanish yoki stadionda sport tomosha qilish. Milliy daromadning aholining moddiy va ma'naviy ehtiyojlarini qondirishga sarflanadigan qismi iste'mol fondi deyiladi. Bu fond aholining shaxsiy iste'molini, ijtimoiy xizmatlar, ilmiy muassasalar va boshqaruv xarajatlarini ham o'z ichiga oladi. Kelajakda iste'mol hajmining oshishi bugungi jamg'arma miqdoriga ham bog'liq bo'ladi. Jamg'arma — bu aholi, korxonalar va davlatning joriy daromadlaridan kelajak ehtiyojlari va qo'shimcha daromad olish maqsadida yig'ib boriladigan qismidir. Jamg'arma hajmi daromaddan iste'mol xarajatlarini ayirish orqali aniqlanadi. Agar daromadning katta qismi iste'molga sarflansa, jamg'arma kam bo'ladi. Aksincha, jamg'arma oshsa, bu mablag'lar iste'mol buyumlariga emas, balki investitsiya tovarlariga yo'naltirilayotganini bildiradi. Shu sababli jamg'arma kechiktirilgan iste'mol sifatida qaraladi. Aslida jamg'arma — bu joriy daromadning iste'mol qilinmagan qismi hisoblanadi. Bu bog'liqlik quyidagi formula bilan ifodalanadi:

$$Y=C+S$$

Bu yerda:

Y — umumiy daromad,

C — iste'mol,

S — jamg'arma.

Daromad tarkibida iste'mol va jamg'arma ulushining o'zgarishi turli natijalarga olib kelishi mumkin. Bir tomondan, daromadning bir qismini jamg'arish natijasida bozor talabining kamayishi kuzatiladi, chunki bu mablag'lar tovar va xizmatlar xaridiga sarflanmaydi. Natijada ayrim mahsulotlar sotilmay qolishi va ishlab chiqarish qisqarishi mumkin. Biroq jamg'arma har doim ham salbiy ta'sir qilmaydi. Chunki jamg'arilgan mablag'lar tadbirkorlar tomonidan investitsiyaga yo'naltiriladi. Bu esa ishlab chiqarishni qo'llab-quvvatlab, iste'moldagi kamchilikni qoplaydi. Bundan tashqari, korxonalar ham barcha mahsulotini yakuniy iste'molchilarga sotmaydi, balki bir qismini o'z ishlab chiqarishida ishlatadi. Agar tadbirkorlar jamg'arma miqdoriga teng darajada investitsiya qilsalar, iqtisodiyotda ishlab chiqarish uzluksiz davom etadi.

Iste'mol va jamg'arma darajasiga eng katta ta'sir ko'rsatuvchi omil — milliy daromad hajmidir. Shu bilan birga, soliqlar ham muhim rol o'ynaydi. Soliqlar to'langandan keyin qoladigan daromad ixtiyoriy (sof) daromad deyiladi va aynan shu daromad iste'mol hamda jamg'armaning asosini tashkil qiladi. Ya'ni, shaxsiy iste'mol va jamg'arma miqdori bevosita soliqlardan keyin qolgan daromadga bog'liq bo'ladi. Shu sababli daromad bilan iste'mol o'rtasidagi farq jamg'arma hajmini ko'rsatadi. Iste'mol va jamg'arma o'rtasidagi bog'liqlik iste'mol va jamg'arma funksiyasi deb ataladi. Bu borada iqtisodchilar turlicha fikr bildirganlar. Klassik iqtisodchilar fikricha, odamlar ko'proq foyda olish imkoniyati bo'lsa, jamg'arishga intiladilar. Ayniqsa, bank foiz stavkalari yuqori bo'lsa, jamg'arma qilishga qiziqish ortadi. Shu sababli jamg'arma foiz stavkasiga bog'liq holda oshib

boradi. Aksincha, foiz stavkasi oshganda iste'mol kamayadi. Demak, klassik yondashuvga ko'ra, iste'mol va jamg'arma foiz stavkasi bilan teskari yo'nalishda o'zgaradi.

Daromadning o'zgarishi iste'mol va jamg'arma o'rtasidagi nisbatning qanday o'zgarishini ko'rsatadi. Daromad oshganda uning bir qismi iste'molga, bir qismi esa jamg'armaga yo'naltiriladi. Daromad o'zgarishi natijasida iste'mol hajmining o'zgarish darajasi iste'molga qo'shilgan keyingi moyillik (IQM) deb ataladi. U iste'moldagi o'zgarishning daromaddagi o'zgarishga nisbati orqali ifodalanadi. Shuningdek, daromad o'zgarishi natijasida jamg'arma hajmining o'zgarish darajasi jamg'armaga qo'shilgan keyingi moyillik (JQM) deyiladi. Demak, daromadning ortgan qismi to'liq ravishda iste'mol yoki jamg'armaga sarflanadi. Ularning yig'indisi har doim 1 ga teng bo'ladi. Iqtisodiyotning barqaror rivojlanishi va tadbirkorlik faoliyatining samarali bo'lishida jamg'arish muhim rol o'ynaydi. Jamg'arish investitsiyalar uchun asos bo'lib xizmat qiladi va iqtisodiy o'sishni ta'minlaydi.

Jamg'arish - bu daromadning iste'mol qilinmay qolgan qismi bo'lib, u ishlab chiqarish vositalarini kengaytirish, asosiy va aylanma kapitalni ko'paytirish hamda zaxiralarni oshirish uchun ishlatiladi. Shuni ta'kidlash kerakki, jamg'arma va jamg'arish bir xil emas: jamg'arma bu yig'ilgan mablag', jamg'arish esa uning sarflanish jarayonidir. Jamg'arish ishlab chiqarish va noishlab chiqarish sohasiga bo'linadi. Ishlab chiqarish sohasidagi jamg'arish - bu mablag'larning ishlab chiqarishni kengaytirish, asosiy va aylanma kapitalni oshirishga yo'naltirilishi bo'lib, u iqtisodiy o'sishning asosiy omillaridan biridir. Noishlab chiqarish jamg'arishi esa ijtimoiy sohalarni rivojlantirishga sarflanadi. Bunga uy-joy qurilishi, ta'lim, sog'liqni saqlash, madaniyat va sport muassasalarini rivojlantirish kiradi. Bu sohalarning rivojlanishi ham jamiyat taraqqiyoti uchun muhim hisoblanadi.

Jamg'arish normasining ham o'z chegarasi mavjud bo'lib, uni haddan tashqari oshirish iqtisodiyot uchun salbiy oqibatlariga olib kelishi mumkin. Agar jamg'arish juda ko'payib ketsa, iste'mol fondi qisqaradi va investitsiyalar samaradorligi pasayadi. Buning sababi shundaki, kapital mablag'lar ortishi bilan qurilish tashkilotlari imkoniyatlari, materiallar va uskunalar yetkazib berish darajasi hamda infratuzilma rivojlanishi o'rtasida nomutanosiblik yuzaga keladi. Natijada iqtisodiy o'sish sekinlashishi mumkin. Shu sababli jamg'arish hajmi faqat miqdor bilan emas, balki undan samarali foydalanish darajasi bilan ham belgilanadi. Ayniqsa, fan-texnika taraqqiyoti sharoitida resurslardan oqilona foydalanish muhim ahamiyatga ega bo'ladi. Jamg'arish milliy daromadning bir qismi hisoblanadi. Shuning uchun milliy daromadni oshiruvchi omillar jamg'arish hajmiga ham bevosita ta'sir qiladi. Bu omillardan eng muhimi — resurslar miqdori va ularning unumdorligidir. Bundan tashqari, jamg'arish hajmi ishlab chiqarishda xomashyo, material va energiyani tejab ishlatishga ham bog'liq. Resurslardan samarali foydalanish orqali bir xil miqdordagi vositalar bilan ko'proq mahsulot ishlab chiqarish mumkin bo'ladi.

Investitsiyalar — bu asosiy va aylanma kapitalni yangilash, kengaytirish hamda ishlab chiqarish quvvatlarini oshirish uchun sarflanadigan pul mablag'laridir. Ular pul ko'rinishida, bank kreditlari, aksiyalar va boshqa qimmatli qog'ozlar shaklida amalga oshirilishi mumkin. Pul ko'rinishidagi investitsiyalar nominal investitsiya, shu mablag'lar evaziga sotib olinadigan real resurslar esa real investitsiya deb ataladi. Investitsiyalarni amalga oshirish jarayoni investitsion faoliyat, uni amalga oshiruvchi shaxs esa investor deb yuritiladi. Investitsiyalarning asosiy manbalaridan biri — aholi va korxonalarining jamg'armalaridir. Ba'zi hollarda jamg'arma egasi va investor bir shaxs bo'lishi mumkin, ba'zan esa ular alohida subyektlar bo'ladi. Shuningdek, sanoat, qishloq xo'jaligi va boshqa korxonalarining jamg'armalari ham investitsiya manbai hisoblanadi.

Mamlakatda investitsiya faoliyati yildan-yilga oshib bormoqda. Masalan, 2010 yilda asosiy kapitalga, xorijiy investitsiyalar va qurilish ishlariga ma'lum miqdorda mablag' yo'naltirilgan bo'lsa, 2019 yilga kelib bu ko'rsatkichlar bir necha barobar oshgan. Bu esa investitsiyalardan foydalanish samaradorligi ham ortayotganini ko'rsatadi. Ayniqsa, ayrim moliyalashtirish manbalari bo'yicha o'sish juda yuqori bo'lib, xorijiy investitsiyalar va kreditlar sezilarli darajada ko'paygan. Bu esa yirik loyihalarning amalga oshirilishi bilan bog'liq. Jumladan, gaz-kimyo majmualari qurilishi, neft-gaz konlarida qidiruv ishlari, sement va to'qimachilik ishlab chiqarish korxonalarining tashkil etilishi kabi loyihalar muhim rol o'ynagan. Prezident Sh. Mirziyoyev ham investitsiya jarayonlarini yanada rivojlantirish, hududlarga ko'proq sarmoya jalb qilish va moliyalashtirish manbalarini kengaytirish zarurligini ta'kidlab o'tgan. Umuman olganda, 2010–2019 yillar davomida O'zbekistonda investitsiyalar hajmi keskin oshdi va bu iqtisodiy o'sishga ijobiy ta'sir ko'rsatdi. Investitsiya muhitining yaxshilanishi, iqtisodiy islohotlarning chuqurlashuvi va mulk huquqining mustahkamlanishi xorijiy sarmoyalarni jalb qilishni yanada kuchaytirdi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, milliy iqtisodiyotda yaratilgan daromad iste'mol va jamg'arma o'rtasida taqsimlanadi va bu jarayon iqtisodiy rivojlanishning muhim asosini tashkil etadi. Iste'mol aholi ehtiyojlarini qondirsa, jamg'arma kelajakdagi investitsiyalar va ishlab chiqarishni kengaytirish uchun zamin yaratadi. Ularning o'zaro muvozanati iqtisodiyotning barqaror o'sishini ta'minlaydi. Shu sababli, daromadni to'g'ri taqsimlash va jamg'armani samarali investitsiyalarga yo'naltirish mamlakat iqtisodiy taraqqiyotida muhim ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘lmasov A., Vahobov A. Iqtisodiyot nazariyasi. – Toshkent: Iqtisod-Moliya, 2014.
2. Abdurahmonov Q.X. Iqtisodiyot nazariyasi asoslari. – Toshkent: Fan, Shodmonov Sh.Sh. Iqtisodiyot nazariyasi. – Toshkent: Sharq, 2010.